

Otázky feministickej epistemológie v kontexte niektorých súčasných epistemologických iniciatív (naturalizovanej a sociálnej epistemológie)

Mariana Szapuová

Resume:

The paper deals with the relationship between feminist epistemology and some other types of current epistemological thinking as naturalized and social epistemology and examines some main topics of debates reflected by these initiatives. The author examines the lines of criticism of mainstream epistemology offered by these new projects in the context of the problem of social dimensions of knowledge and justification. Attention is also paid to some parallels between feminist, naturalized and social epistemology.

1. Úvod: povaha epistemologickej reflexie vo filozofii 20. storočia

Epistemologické reflexie a koncepcie v podobe, v akej sa vytvorili na pôde filozofie 20. storočia, ako aj spôsob ponímania povahy epistemologickej problematiky a prístupov k nej sú silne poznačené tzv. lingvistickým obratom, ktorého dôsledky sa premietajú do názorov tak na predmet a charakter, ako aj na nástroje epistemologického bádania. Obrátenie pozornosti na otázky jazyka ako sféry tematizácie filozofických problémov, a teda aj problémov poznania, ktoré bolo iniciované logickým atomizmom Bertranda Russella, Wittgensteinovým Traktátom, filozofiou zdravého rozumu a prirodzeného jazyka G.E. Moora, ako aj viacerými názormi predstaviteľov novopozitivismu či logického empirizmu, viedlo na pôde epistemológie k výraznému posunu pozornosti od psychologického k logickému, od mentálneho k jazykovému, od špekulatívneho k logicky platnému alebo empiricky potvrditeľnému. Napr. rozdiel od psychologizujúceho, či skôr pseudopsychologizujúceho prístupu klasických empiristov Locka, Berkelyho či Huma, väčšina súčasných analyticky orientovaných filozofov sa domnieva, že k otázkam poznania je nielen potrebné, ale aj jedine možné pristupovať prostredníctvom analýzy jazyka ako primárnej sféry tematizácie epistemologických problémov. Väčšina dominujúcich epistemologických teórií 20. storočia, hlavne súčasná analyticky orientovaná anglo-americká epistemológia, na rozdiel od klasického novovekého empirizmu, nepovažuje psychologické aspekty problému poznania za epistemologicky relevantné (samozrejme, za relevantné nepovažuje ani sociálne podmienky, v ktorých sa poznanie realizuje). Striktné rozlíšenie medzi psychologickými a logickými otázkami a následné vylúčenie psychologických otázok z epistemológie (pozri [1], 297) sa stalo na dlhé obdobie základným predpokladom a nepochybniteľným východiskom tohto typu epistemologického uvažovania. Súčasná epistemológia sa vyznačuje silným logicizmom - logiku a logickú sémantiku využíva ako svoj nástroj na riešenie úlohy, ktorá sa často považuje za centrálnu pre epistemológiu, a to konceptuálnej analýzy epistemických pojmov (ako je napr. pojem poznania či vedenia, pojem zdôvodnenia, racionálneho presvedčenia a pod). Epistemológia v tomto ponímaní sa považuje za disciplínu budovanú nezávisle od akéhokoľvek empirického skúmania kognitívnych procesov, štruktúr a stratégií. To okrem iného znamená, že sa v podstate nezaujíma o reálne procesy nadobúdania presvedčení, nezaujíma sa o reálne procesy poznávania skutočnosti - jej hlavnou úlohou je stanoviť nevyhnutné a postačujúce podmienky, za ktorých človek disponuje vedením; samotná epistemológia sa tak stáva apriónou, konceptuálnou záležitosťou a približuje sa k sémantike, k teórii významu epistemických termínov. V ostatných dekádach však badať u viacerých autorov istú nespokojnosť s takouto orientáciou epistemológie hlavného prúdu, s jej normativizmom a apriorizmom, z viacerých strán vznikajú pokusy o znovupremyslenie samotnej povahy epistemológie s cieľom viac ju priblížiť k otázkam týkajúcim sa reálnych procesov nadobúdania presvedčení a vedenia. Spomedzi takto orientovaných pokusov budem venovať

pozornosť trom iniciatívam, ktoré sa označujú ako naturalizovaná, sociálna resp. socializovaná a feministická epistemológia. Uvedené projekty predstavujú - alebo majú ambíciu predstavovať - istú alternatívu k takému ponímaniu charakteru a úloh epistemológie, aké prevláda v súčasných diskusiách anglo-americkéj proveniencie v rámci analyticky orientovanej filozofie a v rámci ktorej doménou epistemológie je, ako už bolo spomenuté, konceptuálna analýza; niektorí autori hlásiaci sa k týmto iniciatívam poukazujú na potrebu nahradenia prevládajúcej koncepcie novou, iní skôr hovoria o potrebe jej "vylepšenia", rozšírenia či doplnenia. Považujem za dôležité pritom upozorniť na to, že tieto tri iniciatívy nie sú od seba izolované, naopak, vo viacerých ohľadoch sú navzájom prepojené, často čerpajú z podobných zdrojov či motívov; je teda možné identifikovať isté paralely či aliancie medzi uvedenými typmi epistemologického uvažovania. V centre mojej pozornosti bude feministická epistemológia, okrem iného aj preto, lebo podľa môjho názoru práve tento typ epistemologického uvažovania predstavuje najúspešnejší pokus nielen o kritiku tradičnej epistemológie a jej súčasnej verzie, ale aj o „budovanie spojenectiev“ medzi ďalšími dvoma spomenutými typmi epistemologických iniciatív. Na tomto mieste je ale dôležité poznamenať, že podobne ako tzv. epistemológia hlavného prúdu, ani feministická epistemológia nepredstavuje iba jeden typ alebo jednotnú líniu uvažovania, naopak, je to epistemologický projekt bohato členený (pozri [2]), avšak predmetom mojej pozornosti nebude v celej svojej šírke a bohatosti; budem si všímať iba tie koncepcie, ktoré, či už explicitne alebo implicitne, reagujú aj na ďalšie spomenuté projekty, na sociálnu a naturalizovanú epistemológiu. Avšak skôr, ako pristúpim k bližšej charakteristike uvažovaných troch iniciatív, bude potrebné aspoň v krátkosti načrtnúť základný rámec úvah o poznaní, ktorý je typický pre epistemologické koncepcie hlavného prúdu, s kritikou ktorých tieto nové epistemologické projekty prichádzajú. V ďalšej časti textu potom načrtnem rámcovú charakteristiku uvedených iniciatív, ich východiská a spôsobu tematizácie problému poznania, pričom budem klásť dôraz hlavne na momenty ich vzájomnej prepojenosti či príbuznosti. V závere práce nartnem isté paralely a podobnosti medzi tematizovanými epistemologickými projektmi.

2. Problém poznania v analytickej perspektíve

Jednou zo základných otázok epistemológie, či už v jej klasickej alebo v súčasnosti dominujúcej analytickej podobe, je otázka o tom, čo je poznanie. Hľadanie odpovede na túto otázku má v súčasnej analyticky orientovanej filozofii najčastejšie podobu analýzy poznania. V mnohých prípadoch táto analýza má podobu konceptuálnej analýzy významu slova "poznať", "vedieť" „zdôvodnenie“ a ďalších epistemických termínov, čím sa filozofická teória poznania približuje k teórii významu epistemických termínov. Autori, podľa ktorých epistemológia by sa nemala redukovať na teóriu významu, dôvodia, že cieľom analýzy je hľadanie a vymedzenie tých nevyhnutných a postačujúcich podmienok, za ktorých človek disponuje vedením. Ak určíme tieto podmienky a vysvetlíme, ako môžu byť splnené, budeme mať analýzu poznania. Cieľom analýzy je teda určiť nevyhnutné a postačujúce podmienky vedenia a vysvetliť, ako môžu byť tieto splnené, pričom napr. Lehrer tvrdí, že podmienky vedenia sú presne tie, ktoré tvoria podmienky správneho používania výrazu „vedenie“, presnejšie výrazu „S vie, že p“ (pozri [3], 14,15).

Napr. tzv. klasická či štandardná definícia poznania - veľmi obľúbená aj v súčasných diskusiách a učebniciach epistemológie - hovorí, že poznanie je pravdivé zdôvodnené presvedčenie. Táto definícia zodpovedá našej bežnej jazykovej intuícii spojenej s epistemickými termínmi - hovorí nám, že vedieť môžeme len pravdivé propozície (výroky), že musíme mať presvedčenie o tom, čo vieme a toto naše presvedčenie musí byť niečím podložené, musíme mať dôvod alebo isté dôvody, pre ktoré to presvedčenie máme, t.j. toto presvedčenie musí byť zdôvodneným presvedčením. V tomto vymedzení centrálnu miesto prislúcha pojmu pravdy a zdôvodnenia, keďže práve pravdivosť a zdôvodnenosť sú rozlišujúcimi znakmi vedenia - poznanie sa odlišuje od púhej mienky práve tým, že v prípade poznania ide o pravdivé a zdôvodnené presvedčenie.

Takto načrtnutá analýza poznania ako zdôvodneného pravdivého presvedčenia sa vzťahuje na propozičné poznanie, vedenie, tj. na poznanie, ktoré sa v jazyku vyjadruje frázou "S vie, že p (niečo je také a také)". Poznanie sa tu teda chápe ako vzťah medzi poznávajúcimi a výroky a zdôvodnenie ako vzťah medzi daným výrokom a inými výroky, resp. zmyslovou evidenciou. Úspešne vykonaná analýza nám teda stanovuje logicky nevyhnutné a postačujúce podmienky pravdivosti tvrdenia "S vie, že p", kde S je epistemickým subjektom a p je propozíciou; tieto podmienky budú zároveň tvoriť aj podmienky, ktoré musia byť splnené, aby osoba S vedela, že p. Táto „stratégia“ hľadania logicky nevyhnutných a postačujúcich podmienok poznania ako hlavná oblasť epistemologického bádania však, ako sa nazdávam, prináša so sebou niektoré problémy a obmedzenia. Napr. vzhľadom na to, že tu ide o logicky nevyhnutné a postačujúce podmienky poznania, otázka subjektu či aktéra poznania a podmienok, v akých poznanie prebieha, sa stáva irelevantnou či nezaujímavou. Tento typ epistemologického uvažovania pracuje s pojmom individuálneho a zároveň abstraktného aktéra poznania, s pojmom akéhosi "nekonečne replikovateľného aktéra poznania", je to vlastne ktokoľvek, kedykoľvek, kdekoľvek; aktér, ktorého osobnostné zvláštnosti a zvláštnosti jeho spoločenskej pozície či kultúrnej situácie sa považujú za epistemologicky irelevantné, resp. musia byť "vyzátvorkované", aby sa vôbec mohol stať epistemickým (alebo morálnym) agentom, poznávajúcou bytosťou (pozri [4], 212). V pozadí takéhoto chápania je (zjednodušujúci) predpoklad, podľa ktorého človek ako aktér poznania je nezainteresovaným divákom, schopným dosiahnuť vďaka svojej „odosobnenosti“ naozajstné, skutočné, objektívne poznanie, používajúc frázu T. Nagela, "pohľad odnikadiaľ".

3. Naturalizované prístupy a ich reflexia za strany feministickej epistemológie

V ostatných dekádach vyššie spomenutý predpoklad sa stal – a to aj v rámci analytickej epistemológie – predmetom istých pochybností a voči dominujúcemu prístupu k problému poznania sa začali ozývať kritické hlasy, namierené hlavne voči vysokému stupňu abstrakcie a idealizácie, voči istej nevšímavosti k reálnym podmienkam poznania a hlavne podmienkam aktéra poznania. Nástup a prudký rozvoj kognitívnych vied, ako aj obrátenie pozornosti na sociálne a kultúrne podmienky, v ktorých sa poznanie realizuje, patria zrejme k tým faktorom, ktoré viedli k rozšíreniu hraníc epistemologickej problematiky a k zmene uhla pohľadu. Zároveň sa objavili i snahy o znovupremyslenie povahy a možností epistemológie, o jej prebudovanie na širších, nielen konceptuálnych, ale aj empirických základoch. Najznámejším sa stal Quineov program naturalizácie epistemológie. Quine, odmietajúc "karteziánsky sen o základoch vedeckej istoty" ([5], 27) upozorňuje, že centrálnym predmetom epistemologického záujmu sa má stať vzťah vedy k jej empirickým dátam. Na tento vzťah sa však díva ako na vzťah medzi vstupom a výstupom u „ľudí z mäsa a kostí“ (tamže), kde vstup predstavuje podráždenie zmyslových receptorov a výstup našu teóriu sveta. Naturalizovaná epistemológia je teda empirické štúdium toho, ako človek zo stimulácie zmyslových receptorov produkuje teóriu sveta. Študuje vzťah medzi ľudskou bytosťou a jeho prostredím - pýta sa: ako je možné, že ľudské bytosti nadobúdajú svoje presvedčenia o svete na základe stimulácie svojich zmyslov, ktoré sú jediným zdrojom týchto presvedčení. Epistemológia v tomto ponímaní sa stáva kapitolou psychológie a prírodnej vedy (pozri [5], [6]). Viacerých prívržencov naturalizovanej epistemológie spája presvedčenie, že empirické štúdium kognitívnych stavov a procesov (povaha presvedčení, percepcie, inteligencie, pamäti, racionality) má veľký význam aj pre filozofické uvažovanie o poznaní. Keďže vedenie je výsledkom mentálnych - myšlienkových - procesov, ako odôvodnená sa javí požiadavka, aby procesy vedúce k vedeniu sa nevytlúčili z tematického poľa epistemológie.

V tradičnej epistemológii otázka o možnosti poznania bola po celé stáročia ponímaná ako reakcia na skeptickú výzvu a viedla k rozličným pokusom odôvodniť možnosť poznania, k pokusom o stanovenie pevných a nespochybniteľných základov vedenia. Podľa Quina túto otázku musíme reinterpretovať na základe pochopenia toho, že skeptické pochybnosti najčastejšie vyvoláva práve veda - ona nám ukazuje, že je rozdiel medzi javom a postatou, ona

nám ukazuje, ako často sa mýlime, ako boli naše predchádzajúce viery falošné. A keďže otázka o možnosti poznania vyvstáva z vedy, z tejto oblasti musí vychádzať aj odpoveď. Našťastie, ako sa Quine nazdáva, veda nám naznačuje odpoveď - Darwinova teória ukazuje, že adekvátne poznanie umožňuje prežitie človeka ako biologického organizmu a poznanie je nevyhnutným vedľajším produktom prírodného výberu. Samozrejme, darwinizmus poskytuje veľmi všeobecný náhľad a vysvetlenie toho, ako a prečo nadobúdame pravdivé presvedčenia. Detailnejšie vysvetlenie je v kompetencii empirickej psychológie (pozri [6], [7]).

Prívrženci naturalizovanej epistemológie vytykajú tradičnej epistemológii jej normatívny a idealizovaný charakter, "odtrhnutosť" od reálnych procesov nadobúdania vier a presvedčení konkrétnymi aktérmi poznávacích procesov. Alvin Goldman, jeden z najznámejších predstaviteľov naturalizovanej epistemológie, navrhuje formálne pravidlá zdôvodnenosti nahradiť pravidlami, ktoré nie sú čisto logickej povahy a nie sú ani odvoditeľné len z logiky chápanej ako logická syntax a logická sémantika ([8], 82), ale ktoré zohľadňujú psychologickú stránku prijímania či odmietania presvedčení. Naturalizácia epistemológie v ponímaní tohto autora znamená predovšetkým otvorenie epistemológie smerom ku kognitívnym vedám, hlavne kognitívnej psychológii: "epistemológia sa síce zaujíma o procesy inferencie, tieto však nechápe len ako logické formy argumentácie, ale sa zameriava na inferencie ako procesy formovania a prijímania presvedčení" ([8], 4).

Klasické analytické teórie poznania a zdôvodnenia kritizuje pre ich normativizmus i feministická filozofka J. Duranová. Nadväzujúc na vyššie spomenutého autora, A. Goldmana dôvodí, že klasické analytické teórie zdôvodnenia vytvárajú vlastne určité modely a normy zdôvodnenia, poskytujú tým odporúčania vzťahujúce sa na ideálne podmienky a ideálnych kognitívnych aktérov. Reálne podmienky poznania a zdôvodnenia - ktoré často bývajú nielen čisto epistemické, ale napr. aj morálne alebo pragmatické - však zvyčajne ostávajú mimo rámca ich pozornosti. Vychádzajúc z predpokladu, že procesy zdôvodnenia zvyčajne prebiehajú v situáciách interpersonálnej komunikácie, navrhuje táto autorka vypracovať nový model, ktorého centrálnou ideou je myšlienka o komunikačnej, kontextuálnej a sociálnej podmienenosti toho, čo sa považuje za vedenie, teda za zdôvodnené pravdivé presvedčenie ([9], 117, 118). Feministická epistemológia, inšpirovaná naturalizovanou epistemológiou, do centra svojej pozornosti stavia konkrétny subjekt, ktorý sa málokedy správa ako ideálny "hľadač pravdy". Orientácia smerom ku konkrétnemu, partikulárnemu, ako aj zdôraznenie významu empirických výskumov predstavuje jeden zo styčných bodov medzi natur. a feministickou epistemológiou. Na rozdiel od klasickej, skeptickou výzvou silne motivovanej epistemológie, obe tieto orientácie vychádzajú z presvedčenia, že ľudia majú rôzne zdôvodnené presvedčenia, teda disponujú vedením a že epistemológia namiesto rozličných pokusov o "umlčanie skeptikov" by mala zamerať svoju pozornosť na skúmanie reálnych procesov generovania či formovania našich presvedčení a spôsobov ich zdôvodňovania. Dôležitým styčným bodom medzi naturalizovanou a feministickou epistemológiou je zdôraznenie kontextuálnosti poznania. Napr. podľa názoru viacerých feministických epistemologičiek pojem ženského subjektu poznania tak, ako sa chápe vo feministickej filozofii, t.j. ako subjekt viac senzitivnejší na kontext, v ktorom sa poznanie realizuje, môže byť ďalej rozpracovaný za pomoci naturalizovaného, o kognitívne vedy sa opierajúceho prístupu.

4. Od naturalizácie epistemológie k jej socializácii: feministická perspektíva

Na projekt naturalizácie epistemológie nadväzuje nedávna snaha viacerých filozofov a filozofiek zahrnúť do tematického poľa epistemológie i otázky týkajúce sa sociálnej dimenzie a sociálnej podmienenosti poznania. Podľa ich názoru Quineovský program naturalizácie epistemológie sa nevyčerpáva resp. sa nenapĺňa len empirickou či kognitívnou psychológiou a poukazujú na nevyhnutnosť spolupráce viacerých vied, spomedzi ktorých dôležité miesto pripadne sociológii a sociálnej psychológii pri vysvetlení úlohy, akú zohráva interpersonálna skúsenosť a sociálna

skupina v procesoch poznania. Sociálna epistemológia, reflektujúc výsledky bádania v uvedených oblastiach, sa zameriava na štúdium sociálnej dimenzie poznania, ktorá je tvorená okrem inštitúcií produkujúcich a distribuujúcich poznanie aj interpersonálnou skúsenosťou a interpersonálnou komunikáciou aktérov poznania. Dôraz na interpersonálnu skúsenosť a interpersonálnu komunikáciu v rámci feministickej epistemológie je dôsledkom uvedenia si faktu, že samotné procesy zdôvodňovania sa reálne "neodohrávajú" v nejakom čiste logickom priestore (hoci analytická teória to takto poníma), ale sú ukotvené v situáciách medziľudskej komunikácie. To potom ale znamená, že to, čo sa vôbec považuje za poznanie, za zdôvodnené presvedčenie, samo je podmienené kontextom, komunikáciou a sociálnymi podmienkami. Význam, aký feministické autorky pripisujú kontextu tvorby presvedčení a komunikácii pri ich zdôvodňovaní, je v ich úvahách veľmi často prepojený s dôležitosťou, akú pripisujú relačným, vzťahovým aspektom ženskej skúsenosti.

Viacere teoretičky, inšpirované vyššie nartnutými úvahami, navrhujú rozvíjať feministickú epistemológiu ako súčasť naturalizovanej epistemológie s orientáciou na sociálny kontext tvorby presvedčení. Takýto prístup označujú mnohí/é autori/ky za sociálnu či socializovanú epistemológiu a považujú ju za časť naturalizovanej epistemológie. Je zaujímavé si všimnúť, že F. Schmitt vo svojom úvode k práci *Socializing Epistemology* uvádza ako jeden zo zdrojov tohto projektu - popri sociológii vedy a naturalizovanej epistemológie - feministickú epistemológiu resp. feministickú filozofiu vedy (pozri [10], 3).

Popri viacerých feministických filozofkách potrebu socializácie epistemológie zdôrazňuje aj H. Kornblith, ktorý navrhuje pozorne si všímať sociológiu poznania a tvrdí, že "výskum sociálnych faktorov v procesoch poznávania je podstatnou súčasťou naturalistického prístupu k epistemológii (pozri [11]). Podobne ako pôvodný quineovský projekt, aj sociálna epistemológia sa sústreďuje na tematizáciu problematiky poznania na pozadí jeho sociálnej a kultúrnej ukotvenosti, poznanie chápe ako sociálny a kultúrny fenomén vyrastajúci z určitých predpokladov a poukazuje na sociálnu podmienenosť samotných epistemických princípov či ideálov. K spojenectvu medzi naturalizovanou, socializovanou a feministickou epistemológiou vyzývajú aj e filozofky, ktoré argumentujú, že takáto verzia epistemologického uvažovania vyhovuje účelom feministickej filozofie. Umožňuje napr. novým spôsobom analyzovať a reflektovať viaceré problémy, ktoré sú pre feministické epistemologičky priam centrálné, ako je napr. kritika konceptu objektivity či mužskej zaujatosti vedy. Feministická kritika konceptu objektivity poukazuje na maskulínne či patriarchálne hodnoty v ňom obsiahnuté, resp. na jeho ideologickú funkciu potvrdzovať záujmy privilegovanej skupiny disponujúcej vedením a mocou, tj. mužov. Na druhej strane ale viaceré autorky dôvodia, že samotný ideál objektivity je falošným ideálom, poznávajúci človek totiž nikdy nie je nezaujatým hľadačom pravdy, ale reálnym, historicky a kultúrne, a aj rodovo situovaným subjektom.

Naturalizovaný a socializovaný prístup, so svojou realistickou a empirickou orientáciou ponúka isté východisko pre riešenie problému zaujatosti, ktoré spočíva v možnosti empirického výskumu samotných epistemických noriem a ideálov, teda aj ideálu objektivity. Podľa tejto koncepcie neexistuje žiadna bezpredpokladová pozícia, z ktorej by nejaký ideálny aktér poznávacieho procesu začínal "od nuly" - aktérmi poznávacích procesov sú, vyjadrené slovami Quinea, „ľudia z mäsa a kostí“, obyvatelia dopredu uznaného vonkajšieho sveta ([5], 27) a skúmanie poznania má byť zamerané práve na výskum poznávajúcich ľudí. Ak takýto výskum preukáže, že ľudské hľadanie pravdy nie je oslobodené od ľudských potrieb, záujmov, emócií, ale i predsudkov a predpojatostí, poskytne to dobrý empirický dôvod k odmietnutiu ideálu objektivity a neutrality. Uvedený prístup k problematike poznania, budujúci na výsledkoch empirických výskumov poznávacích štruktúr a stratégií tiež umožňuje sledovať, ako isté typy obmedzenosti, jednostrannosti či zaujatosti sú prítomné vo všetkých procesoch poznávania, nadobúdania presvedčení, hľadania pravdy. Naturalizovaná a sociálna epistemológia umožňuje novým spôsobom konceptualizovať zaujatosť, podmienenosť, jednostrannosť poznania. Ak zaujatosť je všadeprítomná a neeliminovateľná, nielenže sa treba vzdať neutrality ako

epistemického ideálu, ale treba sa pýtať na epistemologickú hodnotu zaujatostí. "Užitočnosť" či "škodlivosť" jednotlivých typov zaujatostí treba brať ako empirickú otázku. Teda: ak feministky tvrdia, že racionalistická a kantovská teória ľudskej podstaty spočíva na mužskej skúsenosti a je androcentrická, a tým zaujatá voči ženám, otázka, či takýto androcentizmus viedol k "zlým teóriam" je empirická otázka. Zaujatosť sama osebe ešte nutne nekompromituje žiadnu teóriu (pozri [12]).

Jeden z argumentov v prospech tézy, že sociálne podmienky a interakcie predstavujú nevyhnutný predpoklad vedenia, je spojený so známym Wittgensteinovým argumentom o nemožnosti privátneho jazyka. Podľa Wittgensteina poznanie je nemysliteľné mimo jazyka a jazyk je nevyhnutne sociálny fenomén - funguje v sociálnej interkcii medzi členmi určitej skupiny a predstavuje "formu života", preto aj poznanie je vo svojej podstate sociálnym fenoménom (pozri [13], 120-125). Zdôrazňovanie sociálnosti poznania, ako som už spomenula, tvorí významný styčný bod medzi feministickou a sociálnou epistemológiou. Akcent na sociálne podmienky, v ktorých sa poznanie realizuje, sa často spája s kritikou jednostranného dôrazu na individuum ako na nezávislú a separovanú, autonómnu bytosť, dôrazu, ktorý je vcelku typický pre epistemológiu hlavného prúdu. Takýto jednostranný a silný dôraz na individuum totiž neumožňuje pochopiť kognitívny význam vzťahov medzi jednotlivými aktérmi poznania, ich vzájomnú kognitívnu závislosť. Tento individualistický predpoklad tradičnej epistemológie má značne obmedzujúce dôsledky pre „narysovanie“ samotného terénu epistemológie - má za následok napr. aj neuznanie epistemického statusu svedectva iných. Do epistemológie implantovaná individualistická ideológia viedla totiž k tomu, že vzájomná intelektuálna závislosť kognitívnych aktérov, otázka ich väzomnej dôvery a rozsah, v akom sa na seba navzájom spoliehajú, ostala viac-menej nepovšimnutá, že dôvere a svedectvám nebol pripisovaný žiadny, alebo len sekundárny epistemický status (pozri napr.[14], [15]). Pod kognitívnu závislosťou pritom možno chápať vzťah, v ktorom obsah a rozsah toho, čo vie resp. môže vedieť individuálny aktér poznania, závisí do značnej miery od toho, čo vedia a môžu vedieť ostatní poznávajúci aktéri.

Ďalším bodom, v ktorom naturalizovanou a socializovanou epistemológiou inšpirovaná feministická epistemológia opúšťa rámec „hlavnoprúdovej“ koncepcie, je ponímanie propozičného poznania – teda poznania vyjadriteľného štandardnou formulkou "S vie, že p" – ako paradigmatického prípadu ľudskeho poznania vôbec, resp. ako jediného typu poznania, ktorý je hodný pozornosti epistemológov. Takéto ponímanie má svoje historické pozadie siahajúce do dôb osvietenstva a klasickej epistemológie, ktorá vychádzala z predpokladu, podľa ktorého najvyšším cieľom ľudskeho poznania je poznanie "objektívneho", mimo-ľudskeho sveta, nekontaminovaného ľudskými túžbami, záujmami, hodnotami. Paradigmatický status nadobudlo poznanie vecí, diskretných entít makrosvetu, ako sa realizovuje predovšetkým vo fyzike. Moderná prírodoveda a matematika sa dlho považovali - a aj v súčasnosti sa často považujú - za ideál a zároveň aj štandard ľudskeho poznania vo všeobecnosti; nič, čo nedosahuje nimi ustanovené normy, sa nemôže nazývať poznaním. Orientácia súčasnej analytickej epistemológie na analýzu poznania vyjadreného formulkou "S vie, že p" je však, ako na na poukazujú viacerí/é autori/ky, značne redukcionistická. Kritika je upriamená na skutočnosť, že považujú propozičné poznanie vyjadrené vo výrokoch, ktoré treba hodnotiť logickými kategóriami pravdy a nepravdy za jediný vhodný objekt epistemologického záujmu, tento typ epistemologického uvažovania mnohé typy či druhy poznania necháva mimo rámca pozornosti, resp. ich považuje za epistemologicky irelevantné alebo netematizovateľné. Podobne sa spochybňuje možnosť poznania iných ľudí. Keďže

"kvalitatívne sa... líši od jednoduchého observačného poznatku, ktorý je obvykle pre epistemologické paradigmy podstatný...a nie je ľahké ho podrobiť analýzám vhodným pre empirické paradigmy" vytvára sa názor, že tento druh poznania je "filozoficky nezvládnuteľný" ([16], 37).

5. Záver: paralely a príbuznosti

Záverom treba podčiarknuť, že snaha prekonať redukcionizmus a normativizmus epistemológie hlavného prúdu viedla viacerých súčasných autorov k posunu v prístupe k poznaniu a k tematizácii problému poznania z hľadiska širšieho sociálneho kontextu. Nové epistemologické projekty, nazývané ako naturalizovaná, sociálna (socializovaná) a feministická epistemológia, zdôrazňujú sociálny charakter procesov nadobúdania presvedčení. Ako inšpiračné zdroje týchto orientácií dôležitú úlohu zohral jednak Quineov projekt naturalizovanej epistemológie ale aj feministická epistemológia a filozofia vedy zdôrazňujúca význam sociálnych záujmov v procesoch poznávania. Paralely medzi feministickou, naturalizovanou a socializovanou epistemológiou sú zjavné vo viacerých bodoch, ako najzaujímavejšie sa mi javia nasledovné:

1. Uvedené orientácie odmietajú skeptické spochybnenie možnosti poznania a za epistemologicky relevantné a zaujímavé považujú otázky týkajúce sa spôsobov nadobúdania presvedčení a ľudských kognitívnych schopností.
2. Zdôrazňujú kontextuálny charakter poznania ako aj skutočnosť, že vzory nadobúdania poznania sa vytvárajú v procesoch medziľudskej komunikácie a iných typov interakcie.
3. Feministická i socializovaná epistemológia si kladie otázky ohľadom povahy subjektu poznania, t.j. či má byť chápaný ako individuálny alebo je adekvátnejšie chápanie subjektu ako sociálnej skupiny či komunity. S takto postavenou otázkou súvisí aj pozornosť, akou sa jednotliví/é autori/ky obracajú ku skúmaniu vzťahov medzi poznaním a mocou.
4. Tematizujú problém epistemickej závislosti poznávajúceho subjektu od iných poznávajúcich subjektov.

Literatúra:

- [1] Carnap, R.: Filozofia a logická syntax. Antológia z diel filozofov: Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. Bratislava 1968
- [2] Farkašová, E.: Poznávajú ženy inak? O genéze, povahe a cieľoch feministických epistemológií. In: Aspekt 1988 č.1.
- [3] Lehrer, K.: Teória poznania. Infopress Bratislava 1999.
- [4] Code, L.: Voice and Voicelessness: A Modest Proposal? In: Philosophy in a Feminist Voice. (Ed.: Janet A. Kourany). Princeton University Press, 1998.
- [5] Quine, W.V.O.: Hledání pravdy. Praha, Herrmann a synové, 1994
- [6] Quine, W.V.O.: Epistemology Naturalized. In: Kornblith, H.(ed.): Naturalizing Epistemology. MIT Press, Cambridge, Mass., 1985.
- [7] Kornblith, H.: Naturalized Epistemology. In: A Companion to Epistemology. Ed. by J. Dancy and E. Sosa. Oxford, Basil Blackwell 1992.
- [8] Goldman, A.: Epistemology and Cognition. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1986.
- [9] Duran, J.: Toward a Feminist Epistemology. Rowman and Littlefield. Savage, Maryland, 1991
- [10] Schmitt, F. (ed.): Socializing Epistemology. The Social Dimensions of Knowledge. Rowman and Littlefield. Lanham, Maryland, 1994.
- [11] Kornblith, H.: A Conservative Approach to Social Epistemology. In: Schmitt 1994
- [12] Antony M. L.: Quine as Feminist: The Radical Import of Naturalized Epistemology. In: A Mind of One's Own. Feminist Essays on Reason and Objectivity. Ed. by Louise M. Antony and Charlotte Witt. Westview Press, Inc. 1993
- [13] Wittgenstein, L.: Filozofické skúmania. Bratislava 1979
- [14] Coady, C.A.J.: Testimony. A Philosophical Study. Oxford University Press, 1992.
- [15] Szapuová, M.: Poznanie a dôvera. In: Zborník príspevkov z 2. výročného stretnutia SFZ v Banskej Bystrici 17.-19. sept. 1998. Iris, Bratislava, 1998.
- [16] Code, L.: What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge. Cornell University Press. Ithaca, 1991.